

FÓRUM

**ÖDIPUSZ-KOMPLEXUS, PÁRVÁLASZTÁS,
IMPRINTING; EGY FREUDI KONCEPCIÓ
LEHETSÉGES ÚJRAÉRTELMEZÉSE****Bereczkei Tamás és Gyuris Petra***Freud**

Ismeretes, hogy Sigmund Freud kulcsszerepet tulajdonított elméletében az ún. Ödipusz-komplexusnak, amely a fiúgyerek szexuális tárgyválasztásának korai, 3 és 5 éves kora közé eső szakaszát jellemzi (Freud 1905/1992, 1938/1982). Ez alatt szexuális érzéseket táplálnak anyjuk iránt, miközben apjukat rivális félnek tekintik, akikre féltékenyek lesznek. Freud szerint ebben az életkorban egy primer vérfertőző (incesztuózus) készítés működik minden fiúgyerekben az anya iránt, miközben félelmet és szorongást mutat apja iránt, akiről feltételezi, hogy tiltott nemi impulzusait azzal bünteti, hogy kasztrálja a fiút. Freud szerint a fiú képes fokozatosan megküzdeni incesztuózus vágyaival és fantáziáival, mialatt képessé válik a szülői tekintély alól felszabadulni és lelki értelemben önállósulni. E fejlődési folyamatban azonban számos elakadási lehetőség van, amely sok esetben pszichoneurózisok alapját képezik. Freud több munkájában részletesen elemez ilyen eseteket, bemutatva, hogy az anyáról mint szexuális tárgyról való leválás problémái patológikus személyiségek kialakulásához vezethetnek.

Freud az Ödipusz-komplexus elméletét saját klinikai tapasztalata alapján fogalmazta meg, mert úgy találta, hogy általa értelmezhetővé válik a pszichoszexuális fejlődés zavarainak kialakulási folyamata. Rövidesen azonban, nevezetesen a *Totem és tabu* című meghatározó munkájában (Freud 1912/1981) az elmélet az egész emberiséget érintő alapvető magyarázó elvé nőtte ki magát. Erre azért volt szükség, mert Freud

tudományos támaszt keresett az emberi ösztön-késztetések ontológiai realitásként való elfogadásához.. Annak igazolásához tehát, hogy az emberi fajban természettől fogva léteznek azok a szexuális vágyak és hajlamok, amelyek az egyéni ödipális kapcsolatok alapját képezik. Ennek érdekében a gyermekkori szexuális fejlődés magyarázatára egy filogenetikai (őstörténeti) eseményt használt fel. Központi gondolata az volt, hogy az emberiség egykor valóban elkövette, majd feldolgozta a maga ödipális bűnét, és ennek az eseménysorozatnak a lenyomatai jelennek meg minden ember egyéni életútjában. Elképzelése szerint az őshorda tagjai között fellépő, kényszerítő jellegű nemi vágy arra készítette a fiatal alárendelt hímekeket, hogy megöljék az összes nőtényt birtokló idősebb vezérhímet. A fiúk azonban büntudatot éreztek tettüket követően, megölt apjukat a klán totemhőseként kezdték tisztelni, végül megtiltottak minden vérfertőző viszonyt a klánon belül, és a házasságot a csoporton kívülre helyezték (exogámia).

Freud ebből az evolúciós történetből vezeti le mind az ember eredendő incesztus hajlamát, mind pedig e hajlam kulturális elfojtásának szükségességét, és ezzel az erkölcs és a vallás megjelenésének kezdeteit. A probléma ezzel a gondolatmenettel mindenekelőtt az, hogy merőben spekulatív evolúciós scenárióra épül, amelyet a szerző James Atkinson és James Frazer leírásaiból merített (Spain 1987; Sulloway 1987). Elméletének sarokköveként Freud egy olyan antropológiai-evolúciós narratívát állított fel, amelyet saját korában is erősen vitatták, azóta pedig egyértelműen kiderült, hogy a tapasztalati adatok nem támasztják alá: egyetlen vadászó-gyűjtögető közösségben sem sikerült kimutatni, hogy ödipális konfliktusok eredményezik a férfiak közötti gyakori ellenséges magatartást, vagy hogy vérfertőzésből fakadó szexuális vetélkedések vezetnek gyilkosságokhoz illetve különböző tiltó tabuk felállításához. (Daly és Wilson 1990; Dilman 1985).

Talán ennél is nagyobb problémát jelent, hogy Freud kénytelen volt egy lamarcki tézist igénybe venni ahhoz, hogy az őshordában kiéleződő szexuális konfliktusokat és azok megoldásait a mai ember ösztöntörekvéseibe vezesse át. Úgy gondolta, hogy az őshordában szerzett élmények állandó ismétlődései nemzedékről nemzedékre végül ahhoz vezetnek, hogy az egyének ösztön-énjében kiépülnek és rögzülnek azok az impulzusok, amelyek az anyára irányuló nemi vágyban és az apával való rivalizációban öltenek testet. Vagyis az egyén fejlődése megismétli a faj történetét a tapasztalati benyomások ösztönökbe történő fokozatos bevésődése révén.

Ez utóbbi gondolat Ernst Haeckel biogenetikai alaptörvénye néven ment át a köztudatba (Mayr 1982).

Mára világossá vált, hogy ezek a tételek – a szerzett tulajdonságok örökölhetősége, és a biogenetikai posztulátum – tarthatatlanok (Gould 1978; Ridley 1994). Bizonyos értelemben persze Freud elkötelezett darwinianus volt, többek között az őshorda szerveződésének elvét is az angol tudóstól vette át. Mégis egyfajta kettősség jellemzi a darwinizmus általa képviselt felfogását (Morehead 1999). Következésképpen magáévá tette azt az evolúciós gondolatot, hogy a pszichikus struktúra és személyiségfejlődés fokozatos átalakuláson ment keresztül őseink anatómiai felépítésének és szociális körülményeinek a változásával együtt. Elméletéből azonban teljesen hiányzik a természetes és ivari szelekció, a kumulatív alkalmazkodás és a funkcionális elemzés darwini tézisei, amelyek már Freud korában is számos pszichológus gondolkodását meghatározták – gondoljunk csak olyanokra mint Morgan, Hall, vagy Baldwin (Pléh 2000) –, arról nem beszélve, hogy azóta is alapvető keretét adják a pszichológiai jelenségek tanulmányozásának.

Freud az Ödipusz-elmélet megalkotása során egy nagyon sajátos utat járt be. Mikor világossá vált számára, hogy az általa leírt pszichés folyamatokat (ezen belül az Ödipusz-komplexust) képtelen idegrendszeri struktúrákra lehorgonyozni, hiszen korának tudományos színvonalát ezt nem tette lehetővé, más alapvetéseket keresett. A megalapozást az emberi őstörténetben vélte megtalálni, olyan módon, hogy elképzelt evolúciós-antropológiai eseményekből próbálta meg levezetni az emberi ösztön-én tartalmait. Ismeretes, hogy Sulloway (1987) úgy jellemzi ezt az időszakot, miszerint Freud a proximatív (idegrendszeri) elemzésekről áttért az ultimatív (evolúciós) magyarázatokra.

Az empirikus megalapozásnak ez a megújuló törekvése Freud gondolkodói rugalmasságát és tudományos elkötelezettségét mutatja (MacDonald 1986). Csakhogy a továbbiakban úgy járt el, hogy a lelki jelenségek mögé egy-egy hipotetikus evolúciós szcenáriót vetített, mint annak egyfajta filogenetikai eredetét. Ezek többnyire spekulatív, önkényes magyarázatok voltak, nem is lehetett ez másként az akkor rendelkezésre álló tudományos ismeretek alapján. Elsősorban az volt a célja velük, hogy végső indítékot adjon azoknak a lelki folyamatoknak, amelyeket klinikai tapasztalatai alapján feltételezett (Grünbaum 1984). Megfelelő ismeretek hiányában nem tudta megmondani, mi a vérfertőzési vágy funkciója, azaz miért jött létre az evolúció során, mennyiben